

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОЯВУ МЕХАНІЗМІВ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ
ОКУПОВАНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M24z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Вербова Дар'я Володимирівна

Керівник:
Сімко Руслан Теодорович,
кандидат психологічних наук,
доцент, старший викладач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ	9
1.1. Вплив психологічної безпеки на психічне здоров'я дітей і підлітків	9
1.2. Передумови формування механізмів психологічного захисту в дітей..	16
1.3. Агресія як захисна реакція дитини на травматичні події.....	24
1.4. Психологічні особливості молодших підлітків	26
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСНОВ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ- ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ОКУПОВАНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	38
2.1. Методологічне підґрунтя мети та гіпотез дослідження	38
2.2. Підбір і характеристика психодіагностичного інструментарію для емпіричного дослідження	40
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	48
3.1. Організація проведення емпіричного дослідження.....	48
3.2. Результати психодіагностичного обстеження та статистичного аналізу отриманих даних	50
3.3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	63
Висновки до третього розділу	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабне вторгнення, розпочате у 2022 році, охопило всю територію України та торкнулося кожного її мешканця, зокрема дітей різного віку. Згідно з офіційною статистикою, понад 9 мільйонів українців були змушені виїхати за кордон, більше 5 мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами, понад 150 тисяч дітей депортовано, а понад 500 – загинуло. На території України пошкоджено чи зруйновано майже 18 тисяч багатоповерхівок, близько 135 тисяч приватних будинків, понад 3 тисячі закладів освіти та близько 1,5 тисячі медичних установ; заміновано понад 200 тисяч квадратних кілометрів території. Сучасні українські діти змушені жити в умовах воєнного стану, чути звуки сирен, ховатися у сховищах, переживати інформаційне навантаження, відключення електроенергії (blackout), постійні обстріли тощо. У багатьох регіонах діти втратили можливість не лише навчатися, а й забезпечити базові умови існування через активні бойові дії.

Підлітковий вік вважається одним із найскладніших етапів становлення особистості, коли відбуваються інтенсивні зміни фізіологічного, психологічного й соціального характеру. Ці трансформації мають індивідуальний характер і можуть відрізнятися за швидкістю та тривалістю перебігу. Для підлітків раннього віку типовими є підвищена емоційність, схильність до зосередження на теперішньому, самоаналізу, замкненості, а також часті конфлікти з дорослими. З точки зору фізіології, емоційна нестабільність у цей період пояснюється гормональними змінами, що впливають на всі складові емоційного реагування – фізіологічне збудження, психологічну оцінку та суб'єктивні переживання. Останні залежать від життєвого досвіду, тому навіть за однакових обставин підлітки можуть відчувати різні емоції.

Особливої уваги потребує психоемоційний стан дітей з окупованих та прифронтових територій. Фахівці зазначають, що у таких дітей частіше спостерігаються прояви тривожності, депресії, соціальної ізоляції, уникання

спілкування, емоційна закритість та постійне відчуття напруги. Подібні симптоми є наслідком пережитого страху, небезпеки та невизначеності. У ситуаціях, коли дитина відчуває загрозу, в неї активуються механізми психологічного захисту, які можуть проявлятися у різних формах і впливати на подальшу поведінку.

Так, дане дослідження спрямоване на аналіз психоемоційного стану молодших підлітків із територій, що перебували під окупацією, та на виявлення специфіки їхніх механізмів психологічного захисту. Отримані результати мають важливе значення як для загальної психології, так і для практичної діяльності фахівців.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості психоемоційного стану й прояви механізмів психологічного захисту у молодших підлітків, які проживали на окупованих територіях України.

Об’єктом дослідження виступають механізми психологічного захисту особистості.

Предметом є особливості прояву цих механізмів у молодших підлітків з окупованих регіонів України.

Концептуальна гіпотеза: існують статистично значущі відмінності у психоемоційному стані та механізмах психологічного захисту між молодшими підлітками з окупованих областей та їхніми ровесниками з безпечніших регіонів.

Емпіричні гіпотези дослідження:

1. Молодші підлітки, які проживали на окупованих територіях, мають нижчий рівень відчуття психологічної безпеки, ніж їхні ровесники з мирних областей.
2. У підлітків з окупованих територій вищий рівень тривожності порівняно з тими, хто проживає у відносно безпечних умовах.
3. У цієї категорії підлітків частіше спостерігаються негативні емоційні реакції та тривожно-депресивні прояви.

4. Рівень агресивності у молодших підлітків з окупованих регіонів є вищим, ніж у їхніх однолітків із безпечних областей.
5. Для цієї групи підлітків характерний підвищений рівень нейротизму порівняно з ровесниками, які не мали досвіду життя в зоні бойових дій.

Відповідно до мети й висунутих гіпотез дослідження були визначені такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів щодо проблеми психологічної безпеки та механізмів психологічного захисту особистості.
2. Обґрунтувати взаємозв'язок почуття психологічної безпеки з емоційним станом молодших підлітків та їх рівнем агресивності.
3. Організувати й здійснити емпіричне дослідження.
4. Виконати аналіз та інтерпретацію отриманих емпіричних результатів.
5. Сформулювати узагальнення та окреслити перспективи подальших досліджень.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять наукові напрацювання у сфері дослідження психоемоційного стану, зокрема теорії емоцій (Дж. Уотсон, П. Екман, С. Максименко, Т. Кириленко, У. Кенон, К. Бард, Ш. Зінгер, Т. Зелінська, І. Михайлова); причин агресивної поведінки (Т. Хоббс, Ф. Аллан, А. Адлер, Л. Берковіц, Н. Алікіна, С. Жабокрицький, О. Михайлова, Т. Морозова, В. Перший, В. Полтавець, Е. Стауб, О. Цільмак, К. Лоренц, Е. Фромм, А. Басс, А. Дарк); дослідження, присвячені відчуттю психологічної безпеки (Р. Янов-Бульман, А. Маслоу, М. Фрейзер, М. Колб, В. Еппіч, МакОлофф, А. Едмондсон, Дж. Ванг, А. Лонг, Х. Ченг); а також роботи, що розглядають природу тривоги та тривожності (В. Астапов, К. Ізард, Н. Імедадзе, Л. Костіна, Г. Салліван, Ч. Спілбергер, Д. Тейлор, П. Тилліх, З. Фрейд, Е. Фромм, Ю. Ханін, К. Хорні).

Методи дослідження. Для визначення рівня розробленості проблеми

та теоретичних основ дослідження особливостей психоемоційного стану молодших підлітків із територій, що перебували під окупацією, застосовувалися загальнонаукові методи: аналіз наукових джерел, систематизація й узагальнення теоретичних положень. Для емпіричного етапу були використані методи збору даних – опитування та психологічне тестування. Оброблення результатів здійснювалося із застосуванням математико-статистичних методів. Для перевірки відмінностей між двома незалежними вибірками використовувався критерій U-Манна-Уїтні. Обчислення проводилися за допомогою пакету математико-статистичної програми Statistics 28.0.1.

Для перевірки гіпотез було використано такі **психодіагностичні інструменти**:

- «Шкала базових переконань» (Р. Янов-Бульман, адаптація О. Кравцової) – для визначення рівня психологічної безпеки;
- Діагностична шкала тривожності Тейлора (адаптація М. Пейсахова) – для виявлення рівня тривожності;
- Шкала диференційних емоцій К. Ізарда (адаптація А. Леонова, М. Капіца) – для визначення домінуючого емоційного стану та поточних емоційних переживань;
- Методика діагностики агресивності А. Басса–А. Дарки (адаптація О. Осницького) – для визначення показників і форм агресивності у підлітків;
- Опитувальник особливостей темпераменту Г. Айзенка (форма А, адаптація О. Шмельова) – для оцінювання рівня екстраверсії, інтроверсії та нейротизму.

База проведення дослідження. Робота здійснювалася у період із січня по червень 2025 року на базі навчальних закладів міста Рівне серед дітей-переселенців і місцевих школярів. Емпірична частина відбувалася в кілька етапів. На першому етапі була сформована вибірка, до якої увійшло 60 осіб молодшого підліткового віку (32 дівчинки та 28 хлопців). Вибірка складалася

з двох груп:

Перша група – 30 дітей віком від 10 до 12 років (14 хлопчиків і 16 дівчат) – переселенці з окупованих територій Донецької та Херсонської областей. Усі вони відвідували Центри психосоціальної підтримки в м. Рівне, створені за підтримки ЮНІСЕФ і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ).

Друга група – 30 учнів (10 хлопчиків і 20 дівчат) – школярі Рівненської гімназії №20 та Рівненської гімназії №3, які постійно проживають у місті.

Теоретична значущість проведеного дослідження полягає у:

1. Поглибленні наукових знань про психоемоційний стан і захисні механізми молодших підлітків, що пережили окупацію.
2. Розширенні уявлень про специфіку проявів его-захисту в умовах воєнних подій та постстресових переживань.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання практичними психологами, педагогами, соціальними працівниками та фахівцями психологічних служб у роботі з підлітками, які пережили досвід окупації. Дані результати можуть бути застосовані для створення психокорекційних і реабілітаційних програм, спрямованих на відновлення емоційної стабільності, подолання стресових і посттравматичних станів. Також результати дослідження доцільно використовувати у процесі викладання дисциплін «Загальна психологія», «Соціальна психологія», «Актуальні проблеми сучасної психології» тощо.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися здобувачем та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи»

на пошану професора А.І. Шинкарюка (27 жовтня 2025 р., м. Кам'янець-Подільський), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2024 р.), на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2025 р.), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 18 лютого 2025 р.), на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2025 р.) та знайшли своє відображення у 2 публікаціях здобувача.

Публікації:

- 1) Вербова Д.В. Агресія як захисна реакція дитини на травмуючі події. *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І.): Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 27 жовтня 2025 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. 220 с. Укр., англ., пол. / С. 121–124. URI: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9482>
- 2) Вербова Д.В. Психологічні засади прояву механізмів психологічного захисту дітей-переселенців із окупованих областей України. *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців* : Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2025 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. 220 с. Укр., англ., пол. / С. 86–89.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Робота містить таблиці, рисунки, додатки.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах діяльність психологів і психотерапевтів зосереджена на вивченні, аналізі та розробці рекомендацій, спрямованих на збереження психологічної безпеки й підтримку ментального здоров'я дітей різного віку, а також на мінімізацію впливу зовнішніх чинників, які можуть їх порушувати. Багато досліджень свідчать, що найуразливішою віковою категорією в контексті психологічної безпеки є молодші школярі та підлітки, які проходять складний перехід від залежності до самостійного життя. Пережиті ситуації страху, насильства чи безпорадності призводять до порушення відчуття безпеки, що негативно позначається як на психологічному, так і на соматичному здоров'ї дитини.

Особливу цінність мають наукові праці, присвячені вивченню механізмів психологічного захисту та умов, які сприяють підвищенню рівня внутрішньої безпеки дитини. Доведено, що порушення почуття психологічної безпеки у дітей переживається ними як неусвідомлений психоемоційний стан або емоційний комплекс, зумовлений несприятливою атмосферою в родині, дефіцитом уваги, турботи та підтримки з боку батьків. Унаслідок цього не задовольняються базові потреби дитини, що спричиняє тривалі внутрішні конфлікти. Такі несвідомі переживання стали предметом дослідження представників психоаналітичної школи, які вперше ввели у науковий обіг поняття «психологічна безпека» та «психологічний захист».

Сучасні події безпосередньо вплинули на психічний стан дітей і підлітків, які пережили окупацію. Військові дії, вимушене переселення, розлука з близькими, зміна школи та соціального оточення, постійне відчуття невизначеності й небезпеки – усе це створює надмірне психоемоційне навантаження та провокує сильний стрес. Як наслідок, психіка дітей може реагувати різноманітними захисними формами поведінки – від ізоляції, замкненості й уникання спілкування до ворожості, агресії чи самоагресії. Діти, що зазнали травматичних подій, нерідко відчувають страх, тривогу, невпевненість у собі, які можуть проявлятися у фізичній, вербальній або

непрямій агресії, що виступає захисною реакцією психіки.

Для емпіричної частини дослідження було висунуто припущення про наявність відмінностей у психоемоційних станах та механізмах психологічного захисту між підлітками, які проживали на окупованих територіях, і їхніми однолітками, котрі перебували у безпечніших умовах.

Основна гіпотеза дослідження полягала в тому, що між цими двома групами існують суттєві розбіжності у психоемоційній сфері та захисних реакціях. Для її перевірки було сформульовано п'ять емпіричних гіпотез та обрано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на оцінку рівня психологічної безпеки, емоційного стану, тривожності, агресивності й особливостей темпераменту підлітків.

Виходячи з проведеного теоретичного аналізу проблеми та обраного діагностичного інструментарію, було організовано емпіричне дослідження, яке дозволило виявити специфіку проявів механізмів психологічного захисту у дітей-переселенців із тимчасово окупованих регіонів України.

За підсумками проведеного дослідження підтверджено першу, другу та п'яту гіпотези, які засвідчили такі закономірності:

1. Молодші підлітки, що проживали на окупованих територіях, мають нижчий рівень почуття психологічної безпеки, ніж їхні ровесники з регіонів, де ситуація була стабільнішою.
2. У цієї ж категорії дітей зафіксовано вищий рівень тривожності, ніж у підлітків з безпечніших областей.
3. Агресивність серед підлітків із окупованих регіонів виявилась вищою, ніж серед їхніх однолітків, які проживають у відносно спокійних умовах.

Третя гіпотеза частково знайшла підтвердження:

Підлітки з окупованих територій демонструють вищі показники негативних емоцій та тривожно-депресивних станів, ніж діти, які мешкають у безпечніших регіонах.

Четверта гіпотеза не отримала підтвердження:

4. Молодші підлітки з окупованих територій не мають статистично значущого вищого рівня нейротизму, ніж їхні однолітки з інших областей.

У цілому, результати емпіричного дослідження підтвердили основну концептуальну гіпотезу – між молодшими підлітками з окупованих територій та їх ровесниками із безпечних регіонів України існують помітні відмінності у психоемоційних станах і захисних механізмах.

Перебування дітей у стані постійної загрози, напруження і стресу в умовах окупації призводить до порушення відчуття психологічної безпеки, що супроводжується підвищенням рівня тривожності, проявами гострих негативних емоцій і внутрішнього дискомфорту. Щоб зменшити напруження, підлітки часто реагують агресивно, і така агресія стає захисною реакцією психіки, спрямованою на збереження цілісності «Я».

У рамках емпіричної частини дослідження, проведеної за методикою А. Басса – А. Дарки, було визначено рівень і форми агресивності у молодших підлітків. Результати показали, що у дітей-переселенців з окупованих регіонів усі показники агресивної поведінки є значно вищими, ніж у дітей із м. Рівне. Це може бути наслідком посттравматичних стресових розладів або пригнічених емоційних станів, що не знайшли зовнішнього виходу.

Виявлені розбіжності між групами дозволяють припустити, що агресія виконує функцію психологічного захисту, допомагаючи дітям, які перебували у небезпечних умовах, зберегти внутрішню рівновагу. Відомо, що агресивна поведінка є інстинктивним проявом, притаманним кожній людині, і її природне призначення – самозахист і виживання.

На нашу думку, агресія як форма психологічного захисту може посилюватися під впливом низки чинників. Серед них – фізіологічні особливості підліткового віку (гормональні зміни, швидкий розвиток нервової системи) та психологічні особливості цього періоду (потреба у самостереженні, формуванні самооцінки, прагнення відчувати себе дорослим).

Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямі

передбачають удосконалення психодіагностичних інструментів, спрямованих на вивчення емоційного стану дітей різних вікових груп, а також створення ефективних програм психокорекції та психореабілітації для дітей від народження до 18 років, особливо для тих, хто зазнав впливу воєнних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асєєва, Ю.О., Аушева, М.С. Аналіз рівня агресивності та ворожості серед сучасних підлітків. *Наукові статті*. Кафедра психіатрії, наркології, медичної психології та психотерапії. 2018. URL: <https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/8317>
2. Березуцький В.В., Березуцька Н.Л., Богодист А.О. та ін. Безпека людини у сучасних умовах. Харків: Мезіна В.В., 2018. 207 с.
3. Боровинська І. Є. Соціально-психологічні стратегії життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб: дис... д-ра філософії: 053 (05). Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2022.301с.
4. Варій М.Й. Психологія: *навч. посібник* / Для студ. вищ. навч. закладів. Київ : «Центр учбової літератури». 2007. 288 с.
5. Волошок О.В. Психологічний аналіз проблеми тривожності особистості. *Збірник наукових «Проблеми сучасної психології»*. 2010. Вип. 10. С.120–128.
6. Володарська, Н.Д., Когут, О.О. Прояви агресії як психологічний захист особистості в кризових ситуаціях. *Fundamental and applied researches in practice of leadin scientific schools*, 2017. №1(19), С. 9–20.
7. Войналович І.А. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / І.А. Войналович. К., 2014. 32 с.
8. Волков Д.С., Абатурова О.А. Особливості просоціальної поведінки в умовах воєнного стану. *Science of XXI century: development, main theories and achievements*. 2022. С. 12–15.
9. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання : наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору / Дж. Герман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.
10. Громова Г.М. Толерантність до невизначеності та ставлення до часу як медіатори посттравматичного відновлення особистості. *Виміри*

- особистісних трансформацій*: матеріали IV Всеукраїнського науковопрактичного семінару (м. Ніжин, 6 жовтня 2021 року); Т.М. Титаренко (голов. ред.) та ін. Київ: ІСПП НАПН України, 2021. С. 30–34.
11. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Електронний ресурс. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescents-health-risks-and-solutions>
 12. Гринечко А.Я. Співвідношення рівнів тривожності та самооцінки сучасної молоді. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2010. Вип. 2. С. 54-72.
 13. Дворник М.С. Дистанційні модулі підтримання психологічного благополуччя особистості в період очікування миру. *Виміри особистісних трансформацій*: матеріали IV Всеукраїнського науковопрактичного семінару (м. Ніжин, 6 жовтня 2021 року); Т.М. Титаренко (голов. ред.) та ін. Київ: ІСПП НАПН України, 2021. С. 11–15.
 14. Дуб В. Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук*. Психологія, 2021. Вип. 49. С. 61–71.
 15. Джагупов Г.В. Психологічна безпека особистості – складова безпеки суспільства. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2017. С. 139–142.
 16. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/07_04_2017/pdf/43.pdf;
 17. ДСТУ 2293-99. Охорона праці терміни та визначення основних понять (34095). URL: https://dnaop.com/html/34095/doc-ДСТУ_2293-99
 18. Єнін М.Н. Безпека. Велика українська енциклопедія. Електронний ресурс. URL: <https://vue.gov.ua/>
 19. Закон України «Про охорону дитинства». Електронний ресурс . URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t012402?an=228&ed=2019_06_06

20. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків // *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С.14–16.
21. Ільницька І.А. Теоретичний аналіз соціально-психологічної безпеки особистості. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 1, Т. 2. С. 137–141.
22. Інформаційні дані ВООЗ. Електронний ресурс. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescents-health-risks-and-solutions>
23. Капська А.Й., Пеша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : *навч. посібник*. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
24. Коллі-Шамне А., Старцева В. Google-форма як інструмент дослідження соціально-психологічних проблем українців – вимушених мігрантів у перші місяці війни 2022 року. *Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду* : Збірник матеріалів Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 10 червня 58 2022 року). Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С.234–237.
25. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини. Луцьк : РВВ-Вежа Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.
26. Кирпенко Т.М., Бохонкова Ю.О. Механізми психологічного самозахисту підлітків: *монографія*. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с.
27. Конституція України. Електронний ресурс. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
28. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у

- складі миротворчих підрозділів: методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
29. Коруц У. Інформаційна війна як інструмент пропаганди війни: правові підстави протидії. *Підприємництво, господарство і право*. Міжнародне право. 2020. № 8. С. 334–339.
 30. Кочерга О., Васильєв О. Психічне здоров'я молодшого школяра. Психолог на батьківських зборах. Київ : Редакції загально-педагогічних газет, 2003. 112с.
 31. Кравчук Л. Поняття нейротизму як ускладнення розвитку дитини. Електронний ресурс. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_1_18.pdf
 32. Лисенко І.П. Когнітивний підхід у дослідженні емоційної сфери. *Психологія і особистість*. 2018. № 2 (14). С. 59–69.
 33. Лук'янова К.А. Особливості соціально-педагогічної роботи з переселенцями в Україні : реалії та перспективи. Київ, 2014. 12 с.
 34. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. Київ : Соціальна політика, 2014. 32 с.
 35. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію. Львів: В-во Українського Католицького Університету : Свічадо, 2014. 120 с.
 36. Максимова Н.А. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб. Київ, 2014. С. 4–8.
 37. Максименко Ю., Морозова-Йоханнессен О. Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Норвегії). *Вісник Національного університету оборони України*. № 5 (69) 2022. С. 90–97.
 38. Маньковський Д.С. Аналіз проявів агресивності і ворожості в структурі порушень психоемоційної сфери у пацієнтів, які перенесли

- кардіохірургічні втручання. *Medicine Today and Tomorrow*. 2021. №(3). С. 3–14.
39. Методика «Шкала диференціальних емоцій» (ШДЕ). К. Ізард. Адаптація Леонова-Капіца. URL: <http://prawo.in.ua/1r/vl-04449.html>
 40. Методика А. Басса і А. Дарки. Адаптація А.К. Осницького. Електронний ресурс. URL: http://www.ni.biz.ua/17/17_8/17_80184_metodika-a-bassa-i-a-darki-adaptatsiya-ak-osnitskogo.html
 41. Назарова Г.В., Дем'яненко А.А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «Безпека». URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19136/1/тези_2018%20%282%29.pdf
 42. Новик Л.М. Механізми розвитку суб'єктивності юнаків як предмет психологічного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. 2016. Вип. 1. Т.2. С. 58–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2016_1%282%29__12
 43. Нестеренко М. О. Роль особистісних ресурсів у адаптації вимушених переселенців до нових умов життя. *Науковий журнал «Гуманітарні студії: історія та педагогіка»*. 2021. № 1(01). С. 200–202. URL: <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/issue/view/3>
 44. Психологія травмуючих ситуацій у роботі з вимушеними переселенцями / заг. ред. В.М. Мишківської. Житомир : ЖОАФСС, 2015. 110 с.
 45. Петрочко Ж.В. Діти, які опинились у складних життєвих обставинах. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Київ, 2008. С. 151–165.
 46. Пеша І.В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. №11 (270), Ч. I, 2013. С. 193–199.
 47. Організація Об'єднаних Націй (ООН). URL: <https://www.un.org/ru/our-work/protect-human-rights>;

48. Особистісний опитувальник Айзенка ЕРІ (варіант А), адаптація О.Г. Шмельов. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_eysenck/
49. Плєскач Б.В., Уркаєв В.С. Складові технології психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам спрямованої на подолання травматичного досвіду. *Актуальні проблеми психології: Консультативна психологія та психотерапія*. 2019. № 15(3). 171–205.
50. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : *монографія*. Хмельницький: Нац. академія ДПСУ, 2004. 323с. / С. 4.
51. Поуль. В. Психологічна безпека особистості в несприятливих обставинах: питання розуміння та особистісного вибору. Психологічна безпека особистості : *міжнар. колективна монографія*. Університет Григорія Сковороди в Переяславі ; за заг. ред. І.В. Волженцевої. Переяслав (Київська обл.) : Домбровська Я.М., 2021. 890 с. С. 639–663.
52. Попелюшко Р. Теоретичний аналіз впливу життєвих обставин на прояви агресивної поведінки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки. 2023. Випуск 21 №(66). С. 61–69.
53. Приходько І.І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4 (29). С. 117–125. URL <https://core.ac.uk/download/pdf/229858825.pdf>;
54. Приходько І. І. Проблема особистої психологічної безпеки людини в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип.6. С. 123–130.
55. *Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 листопада 2009 р.). Академія внутрішніх військ МВС України. Харків, 2009. 276 с.

56. Психологічні тести онлайн. діагностична шкала тривожності Тейлора (адаптація М. Пейсахова). URL: <https://sci.house/konfliktologiya-scibook/metodika-viznachennya-trivojnosti.html>
57. Пугачов Д.Л. Психологічні особливості формування образу «Я» у підлітковому віці. *Науковий вісник мну імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2015. № 2 (15). С. 98–104.
58. Пугачов Д.Л. Експериментальне дослідження особливостей формування образу «Я» комп'ютерно-залежними молодшими підлітками. *Технології розвитку Інтелекту*, 2016. Т.2, №3 (14). URL: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/19
59. Пігіда В.М. Форми та методи соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів у системі взаємодії соціальних служб та навчальних закладів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 16 (251), 2012. С. 129–136.
60. Розов В.І. Психологія екстремальних ситуацій: адаптація до стресу і психологічний захист: науково-практичний посібник. Київ : КНТ, Самміт-Книга, 2012. 480 с..
61. Савченко О.В. Модель психологічної безпеки особистості як комплексного феномена. *Психологічний журнал*. 2020. № 6 (12). С. 66–79.
62. Слюсаревський М.М., Найдьонова Л.А., Титаренк Т.М., Татенко В.О., Горностай П.П., Кочубейник О.М., Лазоренко Б.П. Психологічна безпека людини в онтологічному і гносеологічному вимірах. Замість післямови. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи. Київ : Талком, 2020. 318 с.
63. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(1). С. 1–11.

64. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. Психологія міграції : *навчальний посібник*; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ "Імекс ЛТД", 2013. 244 с.
65. Соляник М.Г. Соціально-педагогічна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : технологічний аспект. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. №4 (287), 2014. С. 28–35.
66. Солодько А.Г., Доронюк Т.К. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київ : В-во «Cedos», 2014. 35 с.
67. Степаненко Л.В. Особливості взаємозв'язку адаптивних властивостей та механізмів психологічного захисту у переселенців. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості*: зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 червня 2021 р. Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», 2021. С.206–210.
68. Субашкевич І.Р., Шпагіна А.Д. Дослідження соціально-психологічних настроїв українців у період війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Том 33 (72). № 2. С. 116–122.
69. Сушик І., Карпінчук Л. Міграція: проблеми адаптації і світової безпеки. *Together united: науковці проти війни*: збірник тез доповідей I Міжнародної благодійної науково-практичної конференції (Луцьк, 20 травня 2022 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2022. С. 274–278.
70. Стрілецька І.І. Тривожність як індивідуальна властивість особистості (теоретичний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. Випуск 1(46). С. 266-272.

71. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.
72. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психологопедагогічного супроводу : *монографія* / Н. М. Токарева, А.В. Шамне, Н.М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
73. Трубавіна І. Спектр проблем біженців в Україні в війні 2022 року: акценти і спостереження. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : Збірник тез II Міжнародної наукової конференції, 21-22 квітня. Тернопіль : ФОП Паляниц В.А, 2022 С. 29–31.
74. Трибрат Т.А., Шуть С.В, Сакевич В.Д. Біженці, мігранти та переміщені особи під час війни: виклики для систем охорони здоров'я та громадського здоров'я. *Організаційні та нормативно-правові аспекти діяльності системи громадського здоров'я в Україні в мирний час та під час війни*: колективна монографія; за заг. ред. проф. Ждана В.М. та проф. Голованової І.А. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2022. С. 23–31.
75. Цивільний Кодекс України. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
76. Халік О.О. Тривожність як чинник дезадаптації практичних психологів-початківців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец.: 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 16 с.
77. Цюман Т.Г. Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді. Соціальна педагогіка: навч. посібник/ за ред. д.п.н., проф. О.В. Безпалько. Київ, 2014. №11 (95). С. 110–119.
78. Чернобровкіна В.А. Особистісна свобода людини як предмет психологічного дослідження. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 2. С. 8–19.

79. Шайда Н.П., Шайда О.Г., Мухіна В.В. Diagnosis of features of emotional mentality of higher education seekers of future teachers. *Вікова та педагогічна психологія*. 2022. Вип. 38. С. 43–48.
80. Шевелер О.В., Фізер В.С. Психологічна безпека освітнього середовища психолого-педагогічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 67. Т. 1. С. 87–91.
81. Шевчук В.В. Особливості прояву агресії у молодшому та старшому підлітковому віці у дітей із уповільненим психічним розвитком. «Молодий вчений». 2020. - № 5 (81). С. 334–337.
82. Шинкар М.І. Психологічна безпека особистості студента. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2021. Т.32 (71). № 1. С. 75–80.
83. Шкарлатюк К.І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці. *Психологічні перспективи*. Вип. 17. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 2010. С. 273–280.
84. Юрків Я.І., Луканов Д.В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. Вип. 1 (48). С. 469–472.
85. Auslander, W., Sterzing, P., Threlfall, J., Gerke, D., & Edmond, T. (2016). Childhood Abuse and Aggression in Adolescent Girls Involved in Child Welfare: The Role of Depression and Posttraumatic Stress. *J Child Adolesc Trauma*, 9, 1–10. doi: 10.1007/s40653-016-0090-3
86. Blumberg I. Mental «health» and mental «illness». *Hosp Commun. Psychiatry*. 1997. Vol. 130, № 3. P. 229–239
87. Chebykin O., Kosianova O., Voloshina I. Research on Aggressiveness With Attitudes to Your and Other People's Deception in Adolescence. *Science and education*. 2019. № 3. P. 14–20. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2019-3-3>

88. Colzato, L.S., Sellaro, R., & Beste, C. Darwin revisited: The vagus nerve is a causal element in controlling recognition of other's emotions. *Cortex*, 2017. Vol. 92, 95–102;
89. Erikson E. Psychosocial Identity. *A Way of Looking at Things Selected Papers*. Edited by S.Schlein. New York, 1995. 720 p.
90. Kellough R.D., Kelloug N.G. *Teaching Young Adolescents: A Guide to Methods and Resources for Middle School Teaching* (5th Edition). 2007. 406 p.
91. Kolbe M., Eppich W., Rudolph J., Meguerdichian M., Catena H., Cripps A., Grant V., Cheng A. Managing psychological safety in debriefings: a dynamic balancing act. *BMJ Simulation & Technology Enhanced Learning*, 2020. Vol. 6 (3), pp. 164-171.
92. Karina D. Torralba, Donna Jose & John Byrne. Psychological safety, the hidden curriculum, and ambiguity in medicine. *Clinical Rheumatology*. 2020. Volume 39, p. 667–671.
93. Mayor E., Miché M., Lieb R. Associations between emotions expressed in internet news and subsequent emotional content on twitter. *Heliyon*. 2022. Vol. 8, Is. 12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e12133>.
94. Micki M. Caskey, Vincent A Anfara *Developmental Characteristics of Young Adolescents Research*. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/341552860_Developmental_Characteristics_of_Young_Adolescents_Research_Summary;
95. Remschmidt H. Esquizofrenia en niños y adolescentes. Ariel, Editorial S.A., 2003. 328 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Esquizofrenia_en_Niños_y_Adolescentes.html?id=l7gHAAAACAAJ&redir_esc=y
96. Róisín O'donovan, Eilish McAuliffe. A systematic review of factors that enable psychological safety in healthcare teams. *International Journal for Quality in Health Care*, May 2020. Vol. 32, Issue 4, P. 240–250.

97. Scales, P.C. Characteristics of young adolescents. In National Middle School Association, *This we believe: Successful schools for young adolescents*. 2003. pp. 43–51.
98. Scarborough M.K., Lewis C. M., Kulkarni S. Enhancing Adolescent Brain Development through Goal-Setting Activities. *National Association of Social Workers*. 2010. V. 55. P. 276 –278.
99. O'Donovan R., De Brún A., McAuliffe E. Healthcare Professionals Experience of Psychological Safety, Voice, and Silence. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. P. 383
100. Tan X., Fan Ya., Sun M., Zhuang M., Qu F. An emotion index estimation based on facial action unit prediction. *Pattern Recognition Letters*. 2022. V. 164. P. 183–190.
101. Tanner J.M. Growing up. *Scientific American*. 1973. Vol. 229(3). P. 35–43.
102. Val C. & Barra M. The structure and function of pathogen disgust. 2018. Vol. 373, Is. 1751.
103. Wang Z., Lao L., Zhang Xi., Li Y., Zhang T., Cui Z. Context-dependent emotion recognition. *Journal of Visual Communication and Image Representation*. 2022. Vol. 89. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jvcir.2022.103679>
104. Warburton, W., & Anderson, C. (2015). Aggression, Social Psychology. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd edition), 1, 373–380.